

problematiko analize spomina/-ov se kažeta kot prioritetni. V delu je jasno zaznati raziskovalni lok, ki je raziskovalko vodil od etnoloških in antropoloških zbiranj in raziskovanj (zaradi katerih se je avtorica za nekaj mesecev tudi aktivno zaposlila v tekstilni tovarni) k poglobljeni analitični raziskavi, podprti z obsežno najsodobnejšo relevantno literaturo. Osebne izpovedi, izjave, časopisni, revijalni, filmski in drugi arhivski viri, ki so nedvomno predstavljali temelj raziskave, postanejo v knjigi primeri, argumenti, na katerih avtorica preverja in dokazuje teoretska izhodišča. Knjiga nas opozarja na izrazito zapletenost in prepletenost procesov, ki so soudeleženi pri oblikovanju, konstrukciji in dekonstrukciji spomina/-ov, ki se ne izražajo samo skozi govorno prakso in ki oblikujejo več kot zgolj miselne refleksije na preteklost. Zato ima knjiga nedvomno vrednost študijskega in raziskovalnega priročnika.

Tisto, kar je knjigi mogoče očitati, najverjetneje ne sodi v odgovornost avtorice: glede na to, da je avtorica opravila temeljito terensko raziskavo med glavnimi akterji njene zgodbe, tako med bivšimi kot aktualnimi zaposlenimi, med delavkami, delavci, vodstvenimi kadri, bi bilo izčrpnije prebiranje njihovih pripovedi vsekakor zanimivo in tudi širše uporabno. Zaradi, najverjetneje uredniške odločitve, ostajamo v pričakovanju 'potešitve', ki jo obljublja podnaslov knjige, *Socialni spomin tekstilnih delavk in delavcev*, nekoliko prikrajšani.

Upamo, da bo knjiga spodbudila tudi nekoliko več interesa za raziskovanje problematike postsocializma nasploh. Kajti tovrstne teme so dandanes, sicer v neslovenskih raziskovalnih družboslovnih in humanističnih krogih, zelo aktualne.

Sabina Žnidaršič Žagar

Sabrina P. Ramet: SERBIA, CROATIA AND SLOVENIA AT PEACE AND AT WAR. SELECTED WRITINGS, 1983–2007. Zürich – Berlin, LIT Verlag, 2008, 288 str.

Sabrina Petra Ramet, priznana profesorica politologije, ena najboljših "zunanjih" poznavalk jugoslovanskega socializma in postsocialistične tranzicije na Zahodnem Balkanu, svoji obsežni bibliografiji o tej tematiki dodaja knjigo *Serbia, Croatia and Slovenia at Peace and at War*, ki je pravzaprav izbor njenih člankov, prvotno objavljenih v uglednih mednarodnih revijah med letoma 1983 in 2007. Torej od časa, ko se je najhujša kriza v zgodovini socialistične Jugoslavije (SFRJ) šele napovedovala, se nato konec 80. let dokončno razplamtela in v 90. letih prešla v krvave vojne spopade ter v zadnjem času z osamosvojitvijo Črne gore in Kosova doživela nekakšen epilog v obliki dokončne dezintegracije nekdanje multietnične federacije.

Skupna značilnost vseh objavljenih člankov ni prikaz kronološkega razvoja dogodkov niti obravnava problematike na zgolj politično-diplomatski ravni, pri čemer se največkrat ustavijo zahodni raziskovalci balkanskih konfliktov, temveč je v ospredju poskus razumevanja minulih in aktualnih konfliktov in problematike na Zahodnem Balkanu, ki jih avtorica obravnava na izrazito interdisciplinarni način. Članki, ki večinoma ne slonijo na arhivskih virih, ampak na časopisnih virih in znanstveni literaturi, ne prinašajo pomembnejših ugotovitev, ki bi spremenile percepcijo političnega obrisa jugoslovanske krize, ampak nudijo razmislek o vzrokih, mehanizmih in poskusih reševanja konfliktov, ki so pretresali in še vedno pretresajo nekdanje jugoslovanske narode. Pri tem je potrebno upoštevati dejstvo, da so se članki v času nastajanja ukvarjali z izrazito aktualno problematiko, kar pomeni v večji meri politološko obravnavo, ki nudi bralcu – zgodovinarju zanimivo perspektivo percepcije dogodkov "in situ", vključujoč avtoričine projekcije glede nadaljnjega razvoja dogodkov.

Uvodni članek, edini objavljen še v vzdušju hladne vojne (leta 1983), opozarja na resnost krize, v kateri se je znašla Jugoslavija po Titovi smrti, in ji v prvi vrsti pripisuje ekonomski značaj ter hkrati nevarnost etničnih (in posledično separatističnih) konfliktov. Reformne ukrepe takratnega partijskega "establishmenta", znotraj katerega avtorica že opaza neenotnost (ne na nacionalni relaciji, ampak v smislu večje ali manjše naklonjenosti liberalizaciji režima), dojema pesimistično in spodbuja zahodne politike k izdatni podpori Jugoslaviji zaradi bojzani, da bi kriza utegnila pahnuti Jugoslavijo v tesnejši objem Sovjetske zveze.

Ostali objavljeni članki so bili napisani v času jugoslovanskih nasledstvenih vojn oz. po vojnah, zato sta glavni torišči razprav spopadi nacionalizmov in nedokončan proces demokratizacije srbske, hrvaške in slovenske družbe. Vznik srbskega nacionalizma pod Slobodanom Miloševićem avtorica razume kot revolt tradicionalističnega ruralnega sveta nad liberalnejšim in v demokratske vrednote usmerjenim urbanim centrom, ki ga je po njenem mnenju v Srbiji predstavljal zgolj Beograd, obkrožen z zaostalim podeželjem. V tej situaciji je učinkovita mobilizacija ljudskih množic proti

Sabrina P. Ramet

Serbia, Croatia and Slovenia at Peace and at War

Selected Writings, 1983–2007

LIT

"zgodovinskemu sovražniku" in ustvarjanje imaginarija večnega viktimizma srbskega naroda bil veliki Miloševićev met, ob asistenci kosovskih Srbov, medijev in indoktriniranih "intelektualcev". Ključnega pomena pri tem je zloraba historičnih mitov in zaslomba v pravoslavni religiji, čeprav avtorica verski značaj vojn hkrati zanika. Razlaga psihološkega ozadja konfliktov, ki ji je moč slediti na več mestih, je gotovo ena največjih odlik obravnavane knjige.

Zunanjepolitični aspekt konfliktov je v največji meri opredeljen skozi stališče Združenih držav Amerike do Jugoslavije (kasneje Srbije in Črne gore) na eni strani oz. do Slovenije in Hrvaške na drugi strani. Avtorica nas v dveh člankih seznanja z ameriško nepripravljenostjo na jugoslovansko krizo. Na podlagi prepisov govorov iz ameriškega kongresa, ki so po njenem mnenju dober kazalec tedanjega ameriškega javnega mnenja, izpostavlja nekaj kongresnikov in kongresnic, ki so že veliko pred Bushevo administracijo opazili nevarnost krvavega razpleta na Balkanu in pri tem, razen nekaj izjem, izpostavljali odgovornost Miloševićevega režima ter vse bolj podpirali neodvisnost Slovenije in Hrvaške (pri tem omenja zlasti senatorja Boba Dola). V teh razpravah je bila Slovenija večkrat prikazana kot liberalni in tržno usmerjeni antipod diktatorski, nacionalistični, v zapisnikih omenjeno celo "stalinistični" Srbiji. Pri tem cinično dodaja, da je bila razlika med ameriškim kongresom v primerjavi z (odcepitvi zelo naklonjenim) nemškimi Bundestagom le v tem, da slednjega nemški kancler ni mogel tako enostavno ignorirati, kot si je to lahko privoščil ameriški predsednik pri kongresu. Ameriški administraciji, preobremenjeni s posredovanjem v Iraku in pripravami na nove volitve, avtorica nasploh očita preveč tog odnos ob izbruhu konfliktov na Balkanu, čemur je verjetno botrovalo nezadostno poznavanje notranjih razmer, v katerih se je znašla Jugoslavija, in hkrati strah pred pošiljanjem "napačnega sporočila" Moskvi.

Diplomska prizadevanja Clintonove administracije niso pojasnjena natančneje, nakazana pa je točka preloma, ko so ZDA odtegnile podporo Srbiji in jo naklonile Hrvaški, ter zavzemanje za teritorialno celovitost Bosne in Hercegovine, česar rezultat je bil daytonski mirovni sporazum. Natovi napadi na srbske in črnogorske vojaške in civilne cilje od marca do maja 1999 kažejo na dejstvo, da Milošević na potrpljenje ZDA ni mogel več računati. Na nemilost, v katero je padel, je jasno pokazala njegova aretacija junija 2001. ZDA so začele – tudi finančno – staviti na srbske opozicijske demokratske sile, zlasti na predsednika vlade Djindjića in tudi na črnogorskega, vse bolj separacionističnega, predsednika Djukanovića.

Percepcija sebe kot žrtve je skupaj z zanikanjem prišla ponovno do izraza na sojenju Slobodanu Miloševiću pred Mednarodnim sodiščem za vojne zločine v Haagu, ki mu je po mnenju Sabine P. Ramet uspelo s trdnimi dokazi prikazati Miloševićovo povezanost preko tajne policije in notranjega ministrstva s srbskimi vojaškimi in paravojaškimi silami Republike Srbske krajine na Hrvaškem in Republike Srbske v Bosni. Vzporedno s sojenjem in tudi po Miloševićevi smrti se je v Srbiji pokazal

močan fenomen zanikanja vojnih zločinov in revizionizma glede četniške kolaboracije v drugi svetovni vojni. Ta stališča so dobila svoje mesto tudi v šolskih učbenikih. V javni sferi je prevladala kombinacija viktimizma in iskanja tuje zarote kot rezultat dolgega zavajanja s strani politike in medijev. V zvezi s tem lahko pojasnimo naklonjenost vojnim zločincem in njihovo percepcijo v javnosti kot narodnih junakov, primerljivih s carjem Dušanom in Dražo Mihajlovićem. Zaradi tega ne prese- neča dejstvo, da so novembra 2005 v Srbskem kulturnem inštitutu po naključju odkrili posnetke slavospevnih pesmi Karađiću in Mladiću, shranjenih kot "dragoceni del srbskega ustnega izročila" (Ramet, 2008, 146).

Ob analizi hrvaške postsocialistične tranzicije se Sabrina P. Ramet najbolj zaustavlja pri vprašanjih nacionalizma, korupcije in še posebej pri odnosu med državo in rimokatoliško Cerkvijo na Hrvaškem, čemur posveča celoten članek. Ugotavlja, da so bile v prvi polovici 90. let v hrvaški ustavni red (koncipiran kot kompromis med državljanskim in nacionalističnim vidikom) sicer vgrajene visoke demokratične postavke, kot so spoštovanje pravne države, človekovih pravic in svoboščin ter – kar je zlasti pomembno v primeru Hrvaške – spoštovanje kolektivnih pravic etničnih manjšin, vendar pa so mnoga poročila, zlasti helsinškega odbora za človekove pravice, kazala na, milo rečeno, pomanjkljivo implementacijo teh načel in zagotovil v praksi.

Kot glavnega protagonista hrvaške postsocialistične tranzicije avtorica izpostavlja Hrvaško demokratsko skupnost (HDZ), ki je poleg antikomunističnega in nacionalističnega vse bolj pridobivala tudi obris "avtokratične stranke s samooklicano večino v državi" (Ramet, 2008, 168). K temu ji je pripomogel večinski volilni sistem, ki je HDZ v 90. letih ustoličil kot stranko absolutne večine, in polpredsedniški sistem s širokimi pooblastili takratnega predsednika, "očeta naroda" dr. Franja Tuđmana. Stranka HDZ, ki je svoj populizem gradila s pomočjo medijev, ki jih je povečini tako ali drugače obvladovala (čeprav so bili ves čas prisotni tudi neodvisni oz. neha- dezejevski časopisi), je stavila na nacionalne vrednote in poudarjala katoliški značaj hrvaškega naroda, pri čemer pa ni izostalo niti obujanje fašističnih izročil iz obdobja Neodvisne države Hrvaške. Eden največjih problemov, s katerim se hrvaška pravna država ni znala soočiti praktično vse do danes, je po mnenju avtorice pojav korupcije, ki se je v 90. letih močno povezoval z nepotizmom, kar je imelo mdr. za posledico nepregleden proces divje privatizacije "tajkunskih" krogov blizu HDZ. Nedokončan proces prestrukturiranja gospodarstva in velik zunanji dolg je Hrvaško makro- ekonomsko situacijo pripeljal do nevarnosti nesolventnosti proračuna, kar lahko ugotavljamo še zlasti v času aktualne gospodarske krize. Tuđmanova politična de- diščina, o kateri večina Hrvatov ne dvomi, je poleg uspešnih vojnih operacij Blisk in Nevihta, ki sta bili po mnenju Sabine P. Ramet nujni za hrvaški korak naprej, in posledične zmage v "domovinski vojni", pustila za sabo tudi še ne povsem razjas- njena vprašanja vojnih zločinov in eksodusa Srbov iz Krajine in Slavonije ter Tuđmanove vloge pri vojaških spopadih med bošnjaškimi in hrvaškimi silami v

Bosni, za katere je haaško sodišče dokazalo njegovo odgovornost v zvezi z namero po razdelitvi Bosne in Hercegovine. Kljub vsemu naštetemu pa Sabrina P. Ramet jasno podčrtuje razliko med Tudjmanom in Miloševićem, saj slednjemu očita vodenje agresivne ofenzivne vojne in surove represije ter indoktrinacije znotraj Srbije, kar rezultira tudi v dejstvu, da je Hrvaška po Tudjmanovi smrti odločneje stopila na pot demokratizacije v smeri krepitve liberalnih vrednot, kot je to storila Srbija.

Kot že omenjeno, ima veliko težo znotraj analiz Sabine P. Ramet odnos med Cerkvijo in državo. Zlom komunistične Jugoslavije s pravoslavno večino prebivalstva je Sveti sedež sprejel z neprikritim odobravanjem in začel še pred razpadom federacije sodelovati z novoizvoljeno hrvaško desničarsko vladno garnituro v smeri rekatolizacije hrvaškega naroda, kar se je jasno pokazalo že leta 1990 z uvedbo verouka v javne šole. Slednje je bilo, navkljub deklarirani izbirnosti in nobveznosti, sporno zlasti na območjih z mešanim pravoslavnim prebivalstvom. Priljubljenost Cerkve se je spričo vojne in tudi po njej močno stopnjevala, kar je v praksi pomenilo, da je bil vodilni hrvaški klerik, kardinal Kuharić, priljubljen celo bolj kot Tudjman. Povezava med vladajočo HDZ in Cerkvijo je bila precej očitna, čeprav je potrebno poudariti, da je Cerkev objavila več apelov proti kršenju človekovih pravic in pozivov k miru, tudi v sodelovanju z vodstvom srbske in ruske pravoslavne Cerkve, ter si s tem ustvarjala nezaupanje pri HDZ. Kritična usmerjenost do spornih potez vladajoče HDZ, do korupcije in do "nezdravega" nacionalizma se je okrepila po letu 1997, ko je bil za zagrebškega nadškofa potrjen škof Josip Bozanić, ki je kmalu začel s kampanjo proti korupciji in v prid večjemu blagostanju vseh državljanov.

Sloveniji je posvečena zadnja četrtina knjige, kjer se v dveh člankih Sabrina P. Ramet ukvarja s procesom demokratizacije, ki ga vpeljuje vzporedno s konceptualno analizo demokratične politične ureditve. Model demokratične politične ureditve se po njenem razteza od (funkcionalnega) pluralizma, preko liberalizma (v smislu tolerantnosti) do (zaenkrat) najvišje stopnje, kjer se vključi še aktivna promocija socialne enakosti, kar vse skupaj pomeni udejanjanje pravne, politične in socialne enakosti v družbi.

Po omembi partijskega liberalizma, ki je zanjo še vedno bližje komunizmu kot liberalizmu, avtorica postavi začetek demokratizacije pri zmagi reformne struje znotraj Zveze komunistov Slovenije, ki jo je predstavljal Milan Kučan in ki je kasneje preko ustavnih sprememb omogočila razvoj politične alternative izven lastnega ideološkega miljeja. V okviru prve faze demokratizacije po, v Sloveniji že dobro znanih korakih, pojasnjuje vznik opozicije znotraj kulturniških in subkulturniških skupin, pri čemer, zanimivo, posebej izpostavlja pomen arhitekturne prenove Ljubljane, vključujoč predvsem klubsko sceno in kulturno infrastrukturo. Drugo fazo demokratizacije razmejuje z izvolitvijo desnosredinske vladne koalicije DEMOS, ki je, ob upoštevanju čedalje močnejšega Miloševićevega pritiska, izpeljala projekt osamosvojitve. V primerjavi s hrvaško HDZ so morale stranke DEMOS-a po njegovem razpadu prepustiti vodilno vlogo v slovenski politiki Liberalni demokratični stranki (po

združitvah leta 1994 Liberalna demokracija Slovenije), naslednici Zveze socialistične mladine Slovenije. Glavni nosilec demokratične tranzicije v Sloveniji je bila tako do leta 2004 Liberalna demokracija Slovenije, ki je svoj pristop do tega procesa gradila na zagotavljanju maksime svobodne izbire posameznikov, kar naj bi narekovalo tudi splošno toleranco v družbi. Ta izziv je slovenska družba realizirala samo delno. Spolna neenakost, ki se bolj kot v vsakdanjem življenju, kot posledica socialistično sponzorirane emancipacije, izraža v skromni zastopanosti žensk na vodilnih položajih, poskusi prepovedi abortusa, pojavnost nestrpnosti proti istospolno usmerjenim, tujcem, priseljencem, manjšinam (Romom) in t. i. izbrisanim so nekatere izmed najbolj izpostavljenih problematik.

Večji uspeh je, kot nakazuje avtorica, Slovenija dosegla na ekonomskem področju, kjer je vodilna levosredinska opcija uveljavila svojo formulo postopnega prehoda od socialistične samoupravne družbe k popolni tržni usmerjenosti. Brez posebnih "šok terapij", ki so jih tuji svetovalci predpisovali nekdanjim komunističnim državam v vzhodni Evropi, brez obsežnih zunanjih investicij in z (po avtoričinem mnenju celo preveč) zadržano privatizacijo se je Slovenija – res, da na zelo solidnih temeljih od prej – uspela približati povprečnemu ekonomskemu nivoju držav članic Evropske unije.

Po vstopu Slovenije v Evropsko unijo leta 2004 je bila za politični sistem v Sloveniji še vedno značilna fluidnost in nedokončna izoblikovanost strankarske konfiguracije. Glavne politične teme so bile in so še vedno: vprašanje medijske svobode (lastništva medijev in upravljanja javne televizije), vprašanje izbrisanih in sodbe v zvezi s kolaboracijo ter komunističnim prevzemom oblasti med drugo svetovno vojno in po njej, kar je poleg vprašanja odnosa do Cerkve tudi glavna ost, po kateri se delijo stranke na levo in desno. Nepopolno izvajanje pravnih določil (npr. odločitve ustavnega sodišča!) in nepopolno doseganje nekaterih standardov Evropske unije odločno kažejo na dejstvo, da proces demokratizacije v Sloveniji še ni zaključen, kar pa je nenazadnje (ali bi vsaj moralo biti) značilnost vseh držav.

Nekoliko presenetljivo avtorica v svojih člankih, ki se ukvarjajo s Slovenijo in Hrvaško, ne omenja mejnega spora med državama in njegovih notranje- in zunanje-političnih ter družbenomobilizacijskih implikacij v obeh državah. Perspektiva koncentracij kapitalskih lastništev in vpliv svetovne gospodarske krize ter odziv nanjo so gotovo determinante, ki jih bo v prihodnosti pri spremljanju slovenskega ekonomskega razvoja v primerjavi z ostalimi postsocialističnimi državami vzhodne in jugovzhodne Evrope še potrebno analitično ovrednotiti.

Pričujoč izbor člankov je vsekakor zelo posrečena sinteza analiz o krizi, konfliktih in tranziciji treh nekdanjih republik jugoslovanske federacije, ki se od podobnih študij o Zahodnem Balkanu razlikuje po svoji globini, v katero poseže Sabrina P. Ramet pri poskusih razumevanja omenjenega prostora. Zbrani članki so prvenstveno, kljub vključevanju interdisciplinarnih pristopov, politološko delo, v prvi vrsti zelo

dobrodošlo tujim "balkanologom". Nekaj drobnih vsebinskih nedoslednosti kvalitete dela v tem oziru ne more opazno zmanjšati. V nasprotju s tem pa nudi knjiga tudi raziskovalcem s področja, ki ga avtorica analizira, inovativen in neprizanesljivo kritičen "pogled od zunaj."

Jure Ramšak

Zagorka Golubović: POUKE I DILEME MINULOG VEKA. Beograd, Izdavačko preduzeće Filip Višnjić, 2006, pp. 295

The central research problem of the book by Zagorka Golubović is the analysis of the big challenges in our era. This work is a result of author's personal experiences as well as of her long-lasting philosophical and anthropological research as a professor of Belgrade and other European and American Universities during her professional carrier. This book, in fifteen chapters, deals with philosophical and sociological-anthropological reflections on the mainstream ideas and problems of our age.

Chapter one deals with the benefits, the 20th century brought to post-modern men,

how it has contributed to satisfy the basic human needs, and with the problems and dilemmas that also have marked their way of life. Two opposite trends have been analysed: on one side, it was the age of the two world wars, as well as the interethnic wars in the Balkans at the end of the century; and on the other hand, the last century was the witness of the most rapid growth of modern technology (in particular the military one) as well as of the development of mass production and consumption ("mass society"), but still having been unable to satisfy the elementary needs of people in great part of the world.

In chapter two she analyses the appearances of the newly arising ideologies: neo-liberalism, exclusive nationalism, Islamic (and other forms of religious) fundamentalism; but one may

